

Giorgio Agamben*Opus Dei. Archeologia dell'ufficio* (Homo sacer, II, 5)

– Bollati Boringhieri, Torino, 2012.,
159 str.

Giorgio Agamben, nekoć profesor filozofije u Veneciji, u svojim poznatim studijama bavi se arheologijom određenoga znanja, djela i djelatnosti koje su presudno utjecale na cjelokupnu zapadnu kulturu. Agamben nastoji pokazati, slijedeći u tomu poznatu tezu njemačkoga teoretičara prava Carla Schmitta da su svi politički pojmovi moderne kulture zapravo sekularizirani teološki pojmovi te kako je kršćanstvo svojom slikom Boga i čovjeka duboko oblikovalo današnju kulturu. Konkretno to se odnosi ponajprije na kršćansku liturgiju. Tako je već u djelu »Kraljevstvo i slava« nastojao pokazati kako je određeno poimanje kršćanske liturgije, u svojem objektivnom i slavnom vidu, ostavilo duboke posljedice za razumijevanje čovjeka, politike i društva. U ovom djelu pak Agamben, kako ističe u uvodu, analiza se orijentira na jedan poseban vid liturgije, a to je svećenička liturgijska djelatnost, odnosno »officium«, po kojemu je i ovo djelo dobilo svoj naziv.

Na temelju suptilnih analiza o značenju pojma liturgije u Novomu zavjetu i prvim stoljećima Crkve, Agamben dolazi do zaključka da je liturgija aporetičan pokušaj da se identificira i izrekne jedinstvo službe i službenika, odnosno liturgije pod vidom soteriološke učinkovitosti i liturgije pod vidom zajedničke službe klerika – »opus operatum« i

»opus operantis«. (str. 32.) Talijanski filozof uočava paradoks svećeničke liturgijske djelatnosti: rascjep između jedne i druge djelatnosti, rascjep koji se neprestance pokušava nadići, ali tako da taj isti rascjep ponovno ostane kao takav: »Njegova je sreća u njegovoj nesreći, a njegova nesreća u njegovoj sreći.« Na taj je način Crkva domislila jednu posebnu paradigmu čovjekove djelatnosti. Radi se o djelatnosti čija učinkovitost ne ovisi o subjektu, ali opet ima potrebu za tim istim subjektom, subjektom koji je shvaćen kao »produhovljeno oruđe« (Toma Akvinski) e da bi se ta ista djelatnost mogla ostvarivati i pokazivati učinkovitom. (str. 41.) Potom Agamben posvećuje svoja promišljanja o otajstvu, misteriju u teologiji velikoga katoličkog liturgičara prošloga stoljeća Ode Casela. Oslanjajući se na njegove analize, naš pisac uočava u kršćanskom poimanju liturgije redukciju misterija na učinkovitost. Takvo shvaćanje misterija uzrokovalo je cjelokupnu preobrazbu i promjenu ontološke paradigme. U središtu više nije bitak kao takav nego poistovjećivanje bitka s djelatnošću, »u smislu da on jednostavno ne postoji, nego se treba odjelotvoriti i realizirati«. (str. 61.) Presudno nije više shvaćeno djelo kao stabilni boravak prisutnosti, već »operativnost.« Time nastaje nova ontologija, ontologija učinkovitosti, djelotvornosti. Sada je samo djelovanje bitak (»ipsum enim operari esse est«), a ne samo to da bitak teži djelovanju: »Sama operativnost jest bitak, a bitak je u sebi samom operativan.« (str. 65., 69s) Zanimljivo je da tu istu ontologiju operativnosti Agamben primjećuje i u

kršćanskoj slici Trojedinoga Boga. Ontologija božanski Jednoga u kršćanstvu se sada izriče hipostatskom operativnošću triju božanskih osoba. (str. 72.-73.) Jednom riječju, u kršćanstvu se događa preokret u shvaćanju odnosa bitka i djelovanja. Dok je djelatnost u klasičnoj filozofiji podređena bitku, u kršćanstvu je bitak podređen djelatnosti, učinkovitosti, djelotvornosti.

Cijela je ta ontologija operativnosti, izrečena u latinskomu pojmu »officium«, koji u sebi već sadrži ideju eficientnosti (»officium-efficere«), učinkovitosti koji Agamben detaljno analizira. Naime, »officium« u rimskih mislilaca predstavlja djelatnost koju grčka misao nije poznavala. Grci poznaju »praksis« i »poiesis«, prva ima svoju svrhu u sebi samoj, a druga izvan sebe. A »officium« izriče upravo djelatnost koja doduše ima svrhu u sebi samoj (slična »praksis«, ali ta ista svrha, odnosno učinak, učinkovitost ne ovisi o njezinoj svrsi koja je izvan nje (slična »poiesis«), a opet je u njoj. (usp. str. 96ss) Dakle, liturgijska djelatnost svećenika, njegov »officium«, jest istodobno i »praksis« i »poiesis«, a opet ono što nadilazi i jedno i drugo. Tako već Rimljani koriste za djelatnost »officiuma« glagol »gerere«. U rimskoj se političkoj misli »gerere« odnosi na imperatora. Imperator administrira, upravlja nečim. Njegova djelatnost nema svrhu u sebi samome, on također ni ne »čini« ništa, ne stvara neke konkretne učinke: »On ne djeluje i ne proizvodi«. Njegova se služba definira »prihvatanjem i izvršavanjem određene funkcije ili oficija«. (str. 99.) Kako je kršćanstvo preuzelo isti pojam i upo-

trijebilo ga za svećeničku djelatnost, taj je pojam preko kršćanstva ušao u modernu ontologiju i politiku. »Officium« zapravo izriče istu stvarnost koju smo susreli u prethodnim analizama: preobrazbu bitka u djelatnost, točnije bitka u »bitak trebanja«: »Djelatnost u cijelosti definira bitak, a to nije ništa drugo doli bitak trebanja.« (str. 101.) Jer, onaj tko preuzima »officium«, »treba« djelovati. Svećenik se naime definira upravo po svojoj djelatnosti, po potrebnju svoje djelatnosti.

Na taj način je ideja »trebanja«, dužnost, ušla u modernu misao. To se događa već preko kršćanskoga poimanja krjeposti kao »habitus«, koji se u Tome Akvinskoga shvaća kao stvarnost posredovanja između potencije i akta. »Habitus« je raspoloživost za djelovanje, a time se pokazuje kako je »habitus«, a time i krjepost usmjerena prema djelovanju, djelotvornosti, a time učinkovitosti. (str. 114s) »Dobrota je krjeposti njezina učinkovitost.« (str. 116.) Osim toga, u teologiji Tome Akvinskoga, u njegovu poimanju religije, tako shvaćena religija dobiva i dimenziju dužnosti. Jer, vjernik, koji izvršava službu Bogu, koja mu je dužna koju mu je dužan, može postati čin krjeposti. (str. 118s) Na taj način religija postaje, odnosno liturgijska djelatnost, postaje mjesto ostvarenja »dužnosti krjeposti« (»Tugendpflicht«, Kant) par excellence. Preko sličnoga poimanja religije u Francisca Suareza pojam »dužnost krjeposti« dolazi u Kanta. Kant za Agambena ne donosi ništa nova. Njegova je moralna filozofija, shvaćena kao filozofija dužnosti, ništa drugo doli transpozicija

kršćanskoga shvaćanja »krjeposti dužnosti« spram Boga u »krjepost dužnosti« spram moralnoga zakona. Kant je preuzeo ideju »officiuma« koju je već Crkva elaborirala kao najviši model čovjekove djelatnosti. (str. 128ss) Primjerice, osjećaj koji moralni zakon stvara u nama, a to je »Achtung« (poštivanje) jest samo sekulariziran teološki pojam »reverentia«. Cjelokupna filozofija trebanja Kantove moralne filozofije (»du sollst«) potvrđuje već u kršćanstvu ostvarenu ontologiju operativnosti, učinkovitosti, naposljetku ontologiju oficija, zapovijedi, dužnosti, a time i trebanja. (str. 136ss) Naš pisac zaključuje da Kantovo »zamjenjivanje 'slavnoga imena ontologije' 'transcendentalnom filozofijom' znači upravo da je ontologija trebanja zaposjela ontologiju bitka«. (str. 139.) Štoviše, Kant je na neki način katastrofalno zarazio filozofiju pravom i religijom: »Kantova misao predstavlja ponovni sekularizirani pojava ontologije *esto* u krilu ontologije *estí*, katastrofalno ponovno isplivavanje prava i religije u krilu filozofije.« (str. 140.) A »kopernikanska revolucija« jest zamjena ontologije supstancije ontologijom zapovijedi.

Time Giorgio Agamben završava svoja razmatranja, dodajući skromno samo jednu, ali vrlo važnu misao, koja razotkriva njegovu nakanu, a to je da je potrebno misliti »ontologiju onkraj operativnosti i zapovijedi, etiku i politiku posve oslobođene od pojmova trebanja i volje«. (str. 147.)

Agambenova arheologija kršćanske liturgije predstavlja velik izazov za teo-

logiju. Pokazuje nam koliko je današnja moderna europska kultura nezamisliva bez kršćanske vjere, točnije bez kršćanske liturgije. Dok se moderna teologija teškom mukom vraća liturgiji kao mjestu svoje vlastite misli i daljnje promišljanja, Agambenova filozofija čini suprotno. U liturgiji prepoznaje misaoni naboj koji je presudno utjecao i utječe na cjelokupno poimanje zbilje, shvaćanja čovjeka, funkcioniranje društva i politike. Tako je primjerice na jednom drugom mjestu pokazao kako je kršćanska angelologija stvorila i oblikovala ideju birokracije: anđeli su poput ministara, »birokrata« koji pomažu glavnom djelatelju (»prime minister«) u njegovoj djelatnosti. No, ostavimo po strani to Agambenovo vrlo zanimljivo razmatranje o anđelima. Osvrnut ćemo se na glavne teze Agambenova poimanja kršćanske liturgije.

Agamben je u pravu kada u kršćanskoj liturgiji uviđa temelju preobrazbu klasične ontologije bitka u »ontologiju operativnosti«. Tako nauk o Trojstvu dinamizira bitak, shvaća ga kao događanje »operacija«, djelatnosti božanskih osoba Oca, Sina i Duha Svetoga. Ili, biblijski rečeno, kršćanski Bog jest Bog ljubav par excellence, čime se zapravo izriče vrhunska djelatnost, operativnost, dinamizam u Bogu. Nadalje, možemo se također složiti s njegovom tezom da židovstvo, a potom i kršćanstvo, uvode i »ontologiju zapovijedi, trebanja« (»du sollst«), ukoliko Bog sad radikalno ulazi u povijest i postavlja zahtjev pred čovjeka, stavlja ga pred do tada nezamislivu alternativu, život s Bogom ili život bez Boga. To se ostvaruje

u kršćanskoj liturgiji. Ali, Agamben isključivo negativno tumači tu ontologiju operativnosti, zapovijedi, trebanja, što dokazuje primjerom Kantove moralne filozofije. U tomu se sastoji prvi promašaj Agambenove arheologije liturgije. Naime, ontologija operativnosti, zapovijedi i trebanja ontologija je koja je ušla u povijest ljudske misli na najradikalniji način s židovsko-kršćanskom slikom Boga. »Du sollst« ima dvostruko i to pozitivno značenje: 1. Kako je to pokazao Levinas, monoteistički Bog jest Bog zahtjeva, ali upravo zbog toga i dijaloga. Naime, on ulazi u povijest i djeluje, a time postavlja zahtjeve čovjeku. Mogli bismo reći, donosi »trebanje« čovjeku u najradikalnijem smislu riječi. Na taj način Bog želi dijalog s čovjekom, želi njegov odgovor. Stoga su monoteističke religije religije dijaloga, ukoliko stavljaju drugoga čovjeka, drugu religiju, pred izazov, zahtjev na koji se treba odgovoriti. Drukčija je pak stvarnost, ovdje nastavljamo misliti s Levinasom, u politeističkom svjetonazoru: svi ustraju u svojem »bogu«, ne postoji zahtjev jednoga spram drugoga, potreba za dijalogom. Naizgled vlada mir, ali to je nedijaloški mir, mir shvaćen kao trajna ugroza drugim, mir koji na koncu prelazi u rat jednoga protiv drugoga. 2. Monoteistička ontologija trebanja stavlja doduše čovjeka pred velik napor, pod veliki pritisak, ali upravo tim pritiskom dolaze na vidjelo sve čovjekove mogućnosti koje do tada nisu bile ni zamislive. Radi se o »trebanju« koje realizira mogućnosti ne samo čovjeka kao religijskoga, nego kao znanstvenoga, društvenoga i političkoga bića, što do-

statno pokazuje cjelokupna povijest zapadne kulture. Jednom riječju, Agamben je slabo ukazao na svijetlu stranu ontologije operativnosti i trebanja, koja je došla u povijesti zahvaljujući židovsko-kršćanskoj slici Boga.

2. Drugi promašaj talijanskoga filozofa jest izdvajanje svećeničke djelatnosti iz smisla cjelokupnoga događanja liturgije kao takve. Vidjeli smo da židovsko-kršćanska slika Boga uključuje trebanje. No, u takvoj slici primat nema »ethos«, već »logos«. Već u Staromu zavjetu, a napose u Novomu zavjetu, Božje djelovanje spram čovjeka jest doduše zahtjevno, ali ono je prožeto ljubavlju. Bog ne djeluje kantovski formalistički, tj. ne stavlja pred čovjeka isprazna trebanja, nego on ljubi čovjeka i želi zajedništvo ljubavi s čovjekom. U svojoj ljubavi dolazi čovjeku, ne prepušta ga moralnim trebanjima, prašta i prihvaća ga slabim i krhkim. U tom smislu kršćanstvo nije religija trebanja, nego religija ljubavi, a time milosti, oprosta, zajedništva s Bogom. Time se dakako ne isključuje trebanje, zahtjevi, moralnost, ali ono je sekundarno. Upravo je tom logikom prožeta ne samo liturgijska svećenička djelatnost nego cjelokupna liturgija. Kako je to zgodno napisao Romano Guardini u zadnjemu poglavlju svoje studije »O duhu liturgije«, uvijek u liturgiji »logos« ima prednost pred »ethosom«. Agamben u svojoj analizi kršćanske liturgije ne uspijeva primijetiti tu temeljnu logiku dara kršćanske liturgije. Odnosno, on reducira kršćansku religiju na židovstvo, ili Milost na Zakon. Zbog toga se služi Kantovom moralnom filozofijom, koja

mu treba pomoći da podrži svoju tezu o tobože katastrofalnoj prisutnosti prava i religije u filozofiji. No, kršćanstvo nije kantizam, ono nije puka dužnost, puka zapovijed, puka operativnost, a time i njezina prisutnost u filozofiji nije katastrofalna nego spasonosna. Zapravo, kršćanstvo, svojim govorom o Bogu ljubavi i milosti, ostvaruje upravo onaj program što si je sam Agamben zadao u posljednjim rečenicama knjige: »ontologija onkraj operativnosti i zapovijedi, etika i politika onkraj dužnosti i volje«. A nije li to upravo program kršćanske vjere, a time i liturgije: ontologija ljubavi onkraj puke operativnosti i zapovijedi, ontologija milosti onkraj etike i politike dužnosti te ontologija dara onkraj volje prepuštene sebi, obdarene slobode spram slobode bez dara? Drugim riječima, slažemo se s talijanskim filozofom: bitak u kršćanskom svjetlu jest operativnost, ali operativnost ljubavi.

3. Ipak, Agambenu moramo dati za pravo da je genijalno uvidio mogući katastrofalan, negativan scenarij kršćanske ontologije zapovijedi, trebanja, dužnosti. Naime, zapovijed, trebanje i dužnosti koja je lišena primata ljubavi, milosti i dara, postaje zaista katastrofa za čovjeka. Ta se problematika već uviđa u Novomu zavjetu kod sv. Pavla, u njegovu poimanju odnosa Zakona i Milosti. (Rm, Gal) Pavao se osjeća pred Zakonom trajno poniženim, grješnim i nedostatnim, jer je Zakon uvijek ono što on ne može ispuniti, što ga udaljava, a ne zbližuje s Bogom. Upravo Zakon goni Pavla prema Milosti. Time se ne želi reći da je Zakon u Staromu zavjetu shvaćen kao Božji zahtjev milosti.

Ne, on je dan, kako su kasnije ispravno razumjeli crkveni oci i srednjovjekovni teolozi, kao milost, ukoliko treba pokazati nedostatnost čovjekovu koja je time usmjerena na pravu istinsku Milost, a to je Milost Božje objave u Isusu Kristu. Agamben stoga s pravom tvrdi da je Kantova moralna filozofija sekularizirani oblik teologije. No, pogriješno tu sekularizaciju pripisuje kršćanskoj teologiji, liturgiji. Ako bi se moglo govoriti o sekulariziranom obliku teologije, tada bi to bila starozavjetna teologija, teologija Zakona. Ali kao što rekosmo, i u Staromu zavjetu Zakon je Zakon milosti, u konačnici Zakon osobnoga Boga, a ne nekakav apstraktni formalistički moralni zakon kao u Kanta. U tom smislu, Kantova moralna filozofija uopće nije sekulariziran oblik teologije, nego točnije sekularizirani oblik pogriješno shvaćene teologije, teologije bez osobnoga Boga, teologije bez ljubavi, dara i milosti. Takvo trebanje jest ponižavajuće za čovjeka, u čijem ponižavanju može mazohistički ili sadistički uživati (str. 135., 140s); čini ga neprestance pritisnutim, goni ga na djelatnost čiji učinak ne samo da ne ovisi o njemu (»opus operatum«), nego ta djelatnost nikad nije dostatna, zapravo ne uviđa se njezin smisao. Jednom riječju, moralnost bez milosti jest katastrofa za čovjeka, a kako nam to daje naslutiti Agamben, politika, koja je prožeta isključivo idejom zapovijedi i dužnosti, jest uzročnik starih i novih totalitarizama.

4. Naposljetku, još nekoliko misli o svećeničkoj djelatnosti. Točno je, a to posebno zna onaj tko je i sam svećenik kao pisac ovih redaka, da je ona »ofi-

cij«, dužnost. Svećenik je zaista, samim sakramentom sv. reda, stavljen pod posebno »breme«, »jaram« dužnosti i trebanja. Postoji taj skriveni pritisak »trebanja« (»du sollst«) koji se provlači kroz svaku svećeničku djelatnost. Kao što smo pokazali, to je trebanje smisljeno, ono čovjeka nosi na višu razinu, potiče ga da živi za nešto, za Boga onkraj vlastitih interesa i potreba, živjeti za drugoga, u konačnici sakramentalno uprisutnjivati Krista u Crkvi i u svijetu. Ali to breme ostaje »lako«, a jaram »sladak« ako se ono živi u duhu ljubavi. Konkretno se pod tim misli na odnos prema Kristu kao osobi koja nas ljubi, ili rečeno mističnim rječnikom, na odnos Krista kao zaručnika i svećenika kao duše zaručnice. Isto tako, u katoličkoj se tradiciji odnos prema Kristu, ako se tako može reći, posredovao nježnošću i toplinom marijanske pobožnosti. Nije teško ne primijetiti da su u posljednjih nekoliko desetljeća oba vida gotovo iščeznula u svećeničkoj formaciji: i mistika zaručništva i marijanska pobožnost. Prva se proglasila prekontemplativnom i protivnom svećeničkoj praksi, a druga ženskastom i reaktivnom, konzervativnom. I što je preostalo svećeniku? Preostala je katastrofa »trebanja«, puke dužnosti, koja se nerijetko krije pod krinkom »svjedočanstva«, u smislu: »trebaš svjedočiti«. A ima li što opasnije po svećenički život osim ideologije svjedočanstva (svima su puna usta svjedočanstva), svjedočanstva koje se lišilo milosti. Od takva pritiskajućeg »trebanja« moderni svećenici nastoje nerijetko pobjeći na razne načine: netko postaje živi kostur funkcionalizma,

puki funkcionar, gdje se vlastito ja poništio »trebanjem« sustava; netko pak bježi u razne vrste poroka (alkoholizam, problematična prijateljstva), u skladu s onom Nietzscheovom: »Činim zlo kako bih se odmorio od dobra« (trebanja); a netko se pak prepusti banalizaciji i »pastorizaciji« (»operativnosti« o kojoj govori Agamben!): svećenik svojom ljubaznošću i svojim »kulerskim ponašanjem« želi »kompenzirati nestanak svega transcendentnoga« (E. Salmann), a time i svoje službe, ili pak »pastorizacijom« ništi druge vidove svećeništva, od kontemplativnoga do liturgijskoga. Stoga bi bilo korisno kad bi današnji svećenici uzeli u obzir Agambenove teze o katastrofalnim mogućnostima ontologije operativnosti, trebanja, zapovijedi. Nadamo se da će među svećenicima ponovno zaživjeti kristološka mistika ili pak ispravno shvaćena marijanska pobožnost.

Ivica Raguž

.....

Hans Joas

*Glaube als Option.
Zukunftsmöglichkeiten
des Christentums*

– Herder, Freiburg - Basel - Wien,
2012., 257 str.

Hans Joas, profesor sociologije u Freiburgu i Chicagu, danas jedan od vodećih sociologa religije, nedavno je objavio vrlo zanimljivu sociološku studiju o budućnosti kršćanstva koja je već pokrenula rasprave u Njemačkoj i u SAD-u. Stoga je korisno i našoj znanstvenoj javnosti prikazati navedenu studiju.